לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ג, תשי"ב–תשי"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

עלי איתן

התמורות העבריות לפועל המורכב הלועזי

(המשך)

בפרק הקודם ראינו, כי דרך העברית להבעת מושגם של פעלים מורכבים לועזיים הוא בעיקר השימוש בשני פעלים. יחד עם זאת הזכרנו, שלעתים מספיק גם פועל אחד, וזאת במקום שיש לנו בעברית פועל המביע ממילא את המושג, שהלעז מביעו במלה מורכבת. כגון „מסור" — פועל פשוט — כנגד הפעלים האנגליים המורכבים de-liver או hand over, וכן במקום שבפועל הלועזי המורכב חשוב למעשה רק צד אחד של המושג, כגון „עבור" בעברית trans-gress, drive past, go over וכדומה.

הפעם נעיין רק בסוג אחד של פעלים מורכבים לועזיים: הפעלים השוללים או המבטלים או פועלי ההיפוך, שהזכרתים בקיצור בפרק הקודם והדגמתים בפעלים האנגליים dis-connect, un-do. פעלים מורכבים אלו מביעים את היפוך הפעולה המובעת בפועל הפשוט: כך connect פירושו „חבר"; dis-connect פירושו „הפסק חיבור, נתק". באנגלית משמשות בהוראה זו תחיליות אחדות: dis-, שעתה זה הדגמתי אותה; un- (למשל: undo); in-, im- (למשל: immobilize); וגם de- שהיא תולדה של dis- ומשמשת, למשל, בפועל de-hydrate.

בפרט על מדוכת הפועל האחרון הזה כבר ישבו רבים, מזמן שהגיעו גם לארצנו חומרי־מזון, אשר ניטלו מהם המים

כדי לשמרם במצב מיובש. אין אנו עוסקים כאן בתרגומם של פעלים מסוימים, אלא בבעיות הכלליות, המשותפות לפעלים בעלי התחיליות המהַפְּכות. אולם מן הוויכוח על תרגום dehydrate אפשר ללמוד הרבה על הבעיות הכלליות ועל האפשרויות לפתירתן.

ההצעות לתרגום dehydrate מתחלקות לשני סוגים. הראשון כולל את הניסיונות להביע את המושג הנדון בפועל עברי אחד, והסוג השני – פתרונות מבוססים על השימוש בשתי מלים. אנו רואים אפוא שוב את שתי האפשרויות, שעמדנו עליהן בשעת הדיון בתרגום הפעלים המורכבים בכלל. ואמנם ניווכח, כי אף בתרגום פועלי ההיפוך המורכבים עלינו לשקול תמיד את שתי האפשרויות האלה: פועל עברי פשוט אחד או פועל עם מלה אחרת.

נעיין קודם־כול בדרך השימוש בפועל פשוט אחד.— אם אפשר ללכת בדרך זו, היא, כמובן, הנוחה ביותר והיא נראית גם יפה ביותר, בייחוד בעיני מי שקשה לו להיפטר מהשפעת המלה הלועזית האחת. הדבר קל מאוד, כאשר יש לנו פועל אחד או כשאפשר ליצור פועל כזה, שיביע את המושג המכוון כראוי. אין צורך, למשל, במאמץ מיוחד כדי לתרגם un-cover, שפירושו ההפך מן „כסה", שהרי נמצאים בלשוננו הפעלים „גלה", „חשוף" ואחרים. כך הציעו גם לתרגום dehydrate כמה פעלים עבריים קיימים, כולם בשינוי־מה במשמעותם וקצתם בהחלפת בניינם המקובל. בין השאר הוצעו: חָרַב, צִנֵּם, טָרַשׁ, צִמֵּק ועוד. אבל שום פועל מפעלים אלו לא נתקבל למעשה, כנראה מתוך ההכרה הנכונה, כי אינם

מביעים את דֵיהידרַציה בדיוק הרצוי. והוא הדין בניסיונות לתרגם את המלה הלועזית דֵיצֶנְטָרָליזציה. לכך הוצע תחילה ההפעיל „הַפזר" מן השרש המשמש בפיעל „פזר", ואחר־כך הציעו את הפועל „בזר" בבי"ת, שפירושו במקרא אינו שונה כלל מן „פזר" בפ"א. גם כאן אנו מרגישים, כי אסור לנו להתעלם מן ההוראה הרגילה של פעלים אלה וכי לא נקיים בהם את מצוות הדיוק והבהירות בהבעת המושג הנדון.

מכיוון שעל־פי־רוב אין לנו פועל פשוט מתאים מן המוכן, היו גם הצעות לייחד צורה קבועה אחת של פעלים למשמעות זו של פעולת היפוך. הצעת אחת מסוג זה ישָנה: על יסוד התופעה הידועה שבניין פיעל מביע לפעמים פעולה שלילית של הסרה וסתירה — כגון: שָרַש, דַשֵן, חַטֵא ועוד —, עלה על הדעת לייחד את הפיעל ליצירת פעלים המציינים היפוך פעולה וסילוק דבר. לפי הצעה זו יורה, למשל, „מַיֵם" על הוצאת מים — דיהידרַציה בלעז. אינני בא לשלול אפשרות זו לחלוטין; יש אולי מקום לחדש פעלים אחדים בבניין פיעל בהוראה מיוחדת כזו. אולם אין ספק, שהיקף תועלתה של דרך זו מצומצם מאוד, הפיעל משמש לנו לרוב במובנים אחרים ודווקא בהוראות מנוגדות להוראת השלילית: הפיעל „רכז", למשל, מקובל וידוע, ואי־אפשר, כמובן, שיצלח גם לתרגום de-centralize. ובכלל יש לומר, שההוראה השלילית של הפיעל אינה חיה בהרגשת הלשון שלנו: פעלים אחדים ממין זה יש לנו, מפני שהגיעו אלינו בירושה מן העבר, אבל שום פועל חדש לא נוצר במתכונת זו.

הצעה אחרת היא לתת לאחת האותיות מן האלף־בית העברי את המשמעות של התחיליות הלועזיות השוללות וליצור בעזרתה פעלים מורחבים בעלי ההוראה המבוקשת. היה מי שהציע להשתמש כאן בבניין שִׁפְעֵל, כלומר לתת לאות שי"ן את מובן ההיפוך והשלילה, והיה אף מי שרצה להטיל תפקיד זה על האות דל"ת בהתאם ל-de הלועזית, היינו לחדש בניין דִּפְעֵל. הצעות אלו אינן עשויות להתקבל. לבניין שִׁפעל הוראה אחרת, ו-de הלועזית היא איבר זר לגוף לשוננו. גם קושי מעשי מונע אותנו מללכת בדרך זו: אי־אפשר להוסיף עוד שי"ן או דל"ת על שרשים, שהם מרובעים מלכתחילה, וקשה מעשה זה גם בשרשים כגון ע"ו ול"ה ובשרשים, שאות הראשונה בהם היא שי"ן או דל"ת.

ממה שהזכרתי עד הנה, זכינו לכל היותר לפתרון חלקי של בעיָתנו; היינו: בדרכים אלו או בקצתן אנו יכולים לתרגם אולי קצת מפעלי ההיפוך הלועזיים. זעיר שם זָעיר שם נמצא פעלים עבריים פשוטים, הראויים לתרגום פעלים מורכבים שבלעז, כגון „גלה" ו„חשוף" לעניין uncover וכן, למשל, „פסוק", „הפסק", „חדול" לעניין discontinue, ואולי נחדש גם מעט פעלים בבניין פיעל במובן השלילה.

אולם כבפעלים המורכבים בכלל כן בפעלים בעלי תחיליות־ההיפוך בפרט נגיע לפתרון מקיף יותר רק בדרך השימוש בשתי מלים. אני אומר כאן „שתי מלים" ולא „שני פעלים", מפני שיש הבדל משמעות יסודי בין הפעלים בעלי תחיליות־ההיפוך ובין הפעלים המורכבים האחרים. בפועלי ההיפוך אין התחילית משמשת לתיאור

הפעולה של הפועל כבפעלים המורכבים האחרים, אלא היא מביעה את הפעולה העיקרית, או נכון יותר: רק היא מביעה פעולה, ואילו הפועל עצמו מציין את מושא הפעולה. בפועל המורכב push in מורה push על הפעולה ו־in מוסיף עליו תיאור של מקום או של כיוון. העברי מפרק משמעות מורכבת זו ומביע אותה בשני פעלים מפורשים: „דחק ונכנס", או גם בפועל מפורש בצירוף מקור של פועל שני: „דחק להיכנס". מה שאין כן בפועל כגון dehydrate; שפועל זה אפשר לפרקו רק כך: de- מציין את הפעולה, פעולה ההוצאה, ההסרה, ואילו hydrate- (מן „הִידוֹר" היווני) עניינו „מים", שהוא המושא לפעולה הנ"ל. ויש להוסיף, כי לא תמיד מתייחסת הפעולה, המובעת בתחילית, לעצם מוחשי כגון „מים"; יש שהיא מתייחסת לתוצאה של פעולה אחרת, המתבטלת על־ידי התחילית. ככה לדוגמה: de-centralize מורה על ביטול הריכוז — או מוטב: ביטול המרכוז, שהרי „ריכוז" הוא קונצנטרציה ולא צנטרליזציה — ו„מרכוז" או „ריכוז" אינם שמות־עצם מוחשיים, כי אם שמות־פעולה מופשטים.

מניתוח זה ברור, שצריך לתרגם פעלים בעלי תחיליות־היפוך על־ידי פועל בצירוף מושא, ומושא זה יכול להיות שם־עצם מוחשי או שם־פעולה. הפועל בא במקום התחילית הלועזית, והמושא משמש תמורה לחלק השני, שמצד הצורה נראה כעיקר הפועל הלועזי.

אילו פעלים עבריים עשויים להביע את משמעותם של de-, dis-, in-, un- ודומיהם בכל השפות ההודו־אירופיות? יש לנו מספר רב של פעלים, הכשרים לתכלית זו, כל אחד

במקומו לפי העניין: שלול, בטל, נטול, הרחק, הסר, עקור, הפג ועוד. כל אלה פעלים שגורים, ומלבדם אני מציע להשתמש במקום הראוי גם בהפעיל מן השורש „חדל", הנמצא לדעת קצת מפרשים בספר שופטים פרק ט׳: „החדלתי את דשני", ובהפעיל משורש „עדר" הנמצא בספרות ימי־הביניים, ומוסיף גם הצעתו של ד״ר ברוך הראל: הפעיל מן „אפס" (מן „כי אפס כסף" — בראשית מז טו).

והרי דוגמות אחדות לשימוש בצירופים אלו:

א) הַחְדֵּל מי הבשר או הַעְדֵּר או הַאֲפֵס מים מהבשר = to dehydrate meat; מָחְדַּל־מים או נֶעְדַּר־מים או אָפוּס־מַיִם או אָפַס־מַיִם = dehydrated; הַחְדָּלַת־מים או הַעְדָּרַת־מים או הַאֲפָסַת־מים = dehydration.

ב) הָפֵג ריח = to deodorize.

ג) בַּטֵּל מרכוז או הַחְדֵּל מרכוז = to decentralize; מְחֻדַּל־מרכוז או חָדַל־מרכוז = decentralized; ביטול־מרכוז או הַחְדָּלַת־מרכוז או חֶדְלוֹן־מרכוז = decentralization.

בצירופים אלו אולי אפשר להחליף את הפעלים בפעלים אחרים, מתאימים יותר לעניין, ובמבחר הגדול של פעלים, העומדים לרשותנו, יימצא הפועל היפה לכל צירוף וצירוף. אבל אין ספק, שצירוף פועל עם מושא הוא התרגום העברי המדויק ביותר לפעלים הלועזיים הנדונים.

והרי עוד דוגמה אחת, שהיא פשוטה מאד הן מצד הלעז הן מצד התרגום העברי: roof באנגלית הוא „גג" בעברית; משם־עצם זה בונה האנגלי את הפועל to unroof על־ידי הוספת התחילית -un. כיצד נתרגם, למשל, את המשפט:

the storm unroofed many houses? — פשוט מאד: „הסערה הסירה את הגגות מבתים רבים". באנגלית פועל מורכב אחד, ובעברית פועל עם מושאו: הסר גג (גגות).

בשמו של ד"ר הראל הוספתי לעיל את השורש „אפס" וגזירותיו — הַאַפֵּס, הַאַפָּסָה, אָפוּס, אָפֵס — על רשימת הפעלים השוללים שלנו; אבל אין אני מסכים לדעתו, כי פועל זה — או איזה פועל יחיד אחר — יפתור את בעיתנו כולה ויפטור אותנו מן השימוש בפעלים שונים רבים, הכול לפי העניין, לפי הנושא ולפי המושא, שאליהם יצטרף הפועל. כבר הדגשתי, שאנו עוסקים כאן בעיקר בבעיה הכוללת של תרגום הפעלים הלועזיים הנדונים. הפעלים העבריים, שהבאתי ואביא, אינם אלא דוגמות לאפשרויות הבחירה והשימוש. בכוונה אני נמנע מלקבוע פועל עברי אחד לתרגום קומץ התחיליות, שיש לעניין זה בכל לשון הודו־אירופית. רק דבר אחד נקבע כאן: הכלל, שתרגומם העברי של פעלים בעלי תחיליות שוללות הוא צירוף של פועל עם מושא (בלתי אם יש לנו פועל עברי פשוט, המביע את מלוא משמעו של הפועל הלועזי המורכב).

אין חכם כבעל־ניסיון. הגענו לכלל שלנו על סמך דוגמות תרגום אחדות. עכשיו נביא נא ספר ונראה, אם כללנו עומד גם בניסיון מקיף יותר. העתקתי ממילון אנגלי מספר רב של פעלים מן הסוג הנדון, ואני מביא כאן קצתם והצעות תרגום בצדם. אכן האנגלית עשירה ביותר בתחיליות אלו וחפשית מאוד בשימושן. השיטה, שתעמוד במבחן האנגלית, תצלח גם לשפות הודו־אירופיות אחרות.

אפתח בכמה דוגמות קלות, שבהן נוח וטבעי מאוד התרגום לפי שיטתנו. השומע רק את התרגום העברי, יראה בדוגמות אלו צירופי לשון ידועים ושגורים, וגם בצירופים השגורים פחות לא ימצא דבר מתמיה:

to disarrange — הפר את סדר־;

to disarm — פרק את הנשק מ־;

to disentangle — התר את הסבך שב־;

to deform — עַבֵּר צורתו של־;

to deflower — הַשֵּׁר פרחי עץ;

to deplume — מרוט נוצות;

to depopulate — שִׁכֵּל ארץ מיושביה;

to unbend — יַשֵּׁר כפיפה;

to unbutton — פתח כפתורים;

to undress — הפשט לבוש מ־;

to uncork — חלוץ פקק;

to unmask — הסר מסכה מפני־.

כאמור, הצעתי רק אפשרות תרגום אחת בכל דוגמה ודוגמה. בחירת פועל זה או אחר תלויה בידיעתו, בטעמו ובכוונתו של המדבר; והיא מאפשרת גם הבעת גוונים וגוני־גוונים בדרך שהיא כולה מיוחדת לעברית ומרוחקת מהשפעת הלעז.

עתה נעמיד את שיטתנו למבחן קשה יותר. ננסה לתרגם פעלים לועזיים, השייכים לאוצר המלים של בעלי־מקצועות. כאן רצוי, כמובן, שימוש קבוע, שאינו ניתן לשינוי. כדי

לקבוע מונחים טכניים אלו צריך לשקול את האפשרויות השונות ולִיחד לכל פועל לועזי את צירוף המלים הנאה ביותר מצד העברית והמדויק ביותר מצד המקצוע. הצעות התרגום שלהלן שוב אינן באות אלא להדגים את עקרונות השיטה. הבחירה וההחלטה אינן בידי; הממונים על קביעת המונחים בכל מקצוע ומקצוע יבחרו ויחליטו.

franchise היא: זכות־בחירה; — מכאן: to defranchise = שלול זכות־בחירה מ־;

to inherit פירושו: ירוש; — ממנו: to disinherit הפקע ירושה (זכות־ירושה) מ־;

„אַסִימילציה" בבלשנות היא: הידמות. ההפך ממנה היא „דיסִימילציה", שאת תרגומה ראיתי בראשונה במאמר של ד"ר זאב בן־חיים, הכותב: פרישה מדמיון, והפועל: פרוש מדמיון.

„צֶנטרָליזציה" פתרונה מִרכּוז, וכפי שאמרתי למעלה אני מתרגם „דצנטרליזציה" — חדלון־מרכוז, ואת הפועל — הַחדל מרכוז;

to desize כבר תורגם במילון למונחי אריגה: הַעֲבַר מַרקָה; וכך אפשר לתרגם to decolorize — העבר צבע, או גם: הַדהה צבע.

to decarbonize בכימיה נוכל לתרגם על יסוד הצעתו הנ"ל של ד"ר הראל: הַאֲפֵס פחמן, ורצוי שהפועל, אשר ייקבע כאן, ישמש לתרגום כל הפעלים בעלי תחילית de־ בכימיה כגון: dephosphorize, denitrate ועוד.

to demagnetize — הַעֲדֵר מִגנוט, ובינוני־הפעול הלועזי demagnetized — מועדר־מגנוט.

ועוד דוגמה אחת ממקצוע הבלשנות: „סינונימים" הן מלים נרדפות. משם זה נגזר הפועל to desynonymize, המורה על הפרדת משמעם המשותף של מלים נרדפות. אני מתרגם אפוא: ביטול־הנרדפות.

שיטה זו אינה חדשה, ולמעשה כבר ראינו, שצירופי־לשון רבים, המשמשים תרגום לפעלים מורכבים, שגורים מאוד בפינו, כגון: פירוק־הנשק, לפרק את הנשק מן האוים וכו'. „פירוק־נשק" אינו ארוך יותר מן disarmament הלועזי, ואף אם שתי המלים, הדרושות לתרגום הפועל הלועזי האחד, הן לפעמים ארוכות יותר ונראות לנו כמסורבלות, עד שנתרגל להן, — הרי כדאי לנו להתרגל להן ולהשתחרר מקסם המלה הלועזית האחת והנוחה, כביכול, כגון: דֶ־סי־נו־ני־מי־זצ־יה. סוף־סוף לא הקצרות היא העיקר, אלא הנוחות לבניית צורות והבהירות בהבעת העניין.